

- 11.Центральний державний архів виконавчих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 971.
 12.Там само. – Ф – І. – Оп. 2. – Спр. 1408..
 13.Там само. – Спр. 2411.
 14.СУ України. – 1922. Додаток збірник за 1922 р.
 15.ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 1638.
 16.Там само. – Спр. 1639.
 17.Там само. – Спр. 1641.
 18.Федотова О.О. Політична цензура друкованих видань в УСРР – УРСР (1917-1990 рр.) / Оксана Олегівна Федотова. – К.: Парламентське видавництво. 2009. – 350 с.
 19.ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 2704.
 20.Там само. – Спр. 2979.
 21.Там само. – Спр. 1477.
 22.Там само. – Спр. 2150.
 23.Там само. – Спр. 1714.
 24.Там само. – Спр. 2365.
 25.Про партійну і радянську пресу, радіомовлення і телебачення. Збірник документів і матеріалів. – К., 1974.
 26.ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр.1538.

Стоян Т.А. Создание и деятельность Радио-телеграфного агентства Украины (РАТАУ) в 1922-1925 гг.

Исследованы особенности первого этапа становления и функционирования Радио-телеграфного агентства Украины.

Ключевые слова: радиовещание, радиоцензура, РАТАУ, политическая информация, потребители информации.

Stoyan, T.A. Creation and activity of the radio-telegraph agency of Ukraine (RATAU) in 1922-1925

Specific features of the first phase of formation and functioning of the radio-telegraph agency of Ukraine have been studied.

Key words: broadcast, radiocensorship, RATAU, political information, consumers of information.

**Діяльність
науково-дослідних кафедр,
науково-дослідних інститутів
партійно-ідеологічних наукових
закладів у суспільно-політичному
контексті розвитку УРСР
(20-30-ті рр. ХХ ст.)**

Досліджуються головні форми організації науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах. Аналізується специфіка розвитку галузевої науки та діяльність наукових закладів партійно-ідеологічного профілю в період становлення в СРСР тоталітарної системи.

Ключові слова: тоталітарна система, науково-дослідні кафедри, науково-дослідні інститути, партійно-ідеологічні наукові заклади, галузева наука.

Масштаби та складність наукових проблем, що постали перед радянською державою вже у перші повоєнні роки, поставили на порядок денний завдання швидкого подолання звичної академічної замкненості, перехід від кабінетної роботи окремих вчених до різноманітних колективних форм наукової творчості. Цей процес знайшов відповідне втілення у розвитку науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах, а також у стрімкому розвитку галузевої науки.

Кінець 20-х – початок 30-х рр. ХХ ст. були періодом становлення в СРСР тоталітарної системи, що, у свою чергу, стала органічною складовою мегасистеми мобілізаційного типу, здійснюючої на теренах СРСР навздогінну модернізацію. Усі кроки радянської влади необхідно було ідеологічно обґрунтувати, що й стало однією з причин створення наукових закладів партійно-ідеологічного профілю. Цій темі присвячено чимало робіт авторів радянської доби, що й зумовило значну ідеологічну упередженість їхніх досліджень.

Метою пропонованої статті є спроба проаналізувати загальні соціально-політичні умови, в яких доводилося працювати вищим навчальним і партійно-ідеологічним науковим закладам УРСР у зазначений час та виокремити головні риси політики сталінського компартійного керівництва щодо наукових кадрів.

Джерельну базу роботи складають архівні матеріали та друківані збірники документів.

Вже у березні 1919 р. Народний комісаріат освіти (НКО) УСРР прийняв рішення про демократизацію управління вищою школою і заснував інститут комісарів для централізованого керівництва навчальними закладами. У квітні того ж року було вирішено реорганізувати всю систему вищої освіти, відмовившись від старого типу університетів і створивши зовсім нові установи – народні університети, які мали стати «лабораторіями народної, зокрема, пролетарської творчості в галузі наук». На базі колишніх університетів було створено інститути народної освіти, керівництво якими здійснював Головний комітет наукової, спеціальної та професійно-технічної освіти у складі НКО УСРР. Наприкінці 1920 р. в Україні діяло вже 38 таких інститутів [1, арк.34-37].

Новостворені інститути повинні були «вести підготовку до окремих життєвих завдань та професійних обов'язків, оскільки понад 90% студентів не підуть шляхом наукових працівників» [2, арк.6].

У галузі наукової роботи реорганізація йшла шляхом створення мережі відносно автономних науково-дослідних кафедр (НДК), що була запроваджена постановою Ради народних комісарів УСРР від 2 грудня 1921 р. «за окремими науковими дисциплінами та групами наук, що пов'язані між собою». Передбачалося, що такі установи зможуть гнучко реагувати на потреби народного господарства, давати швидкі результати при вирішенні актуальних завдань і водночас розробляти й перспективні проблеми, розраховані на тривалий термін. Структура і мета діяльності кафедр, а також їх взаємовідносини регламентувалися на законодавчому рівні. Згідно з Положенням про науково-дослідні кафедри УСРР їх потрібно було організовувати в містах, де є необхідні наукові сили і навчально-допоміжні установи. Завдання кафедр полягало в «розробці наукових проблем під керівництвом найбільш видатних вчених», а також підготовці до наукової та викладацької діяльності тих осіб, які виявили прагнення до цього та мали необхідні знання і талант [3, с.112].

Вже на початку 20-х років НДК стали основними організаційними формами науково-дослідної роботи, а інститути народної освіти перетворились на суто навчальні установи. Створювалися кафедри в усіх головних центрах України при вищих навчальних закладах, промислових підприємствах, дослідних станціях, музеях, заповідниках тощо. Будучи самостійними науковими установами, вони постійно взаємодіяли з комісіями Всеукраїнської академії наук та вузівськими науковими кадрами. Щодо взаємодії НДК із ВУАН відмічалось наступне: «Академія наук повинна вирости з дослідних кафедр, щоб вони були її базою, рівно ж академія повинна концентрувати науково-дослідну думку, корегувати її напрямом» [2, арк.8].

Їх організація йшла надзвичайно швидкими темпами. Вже на початку 1922 р. було створено 109 кафедр [4, с.419], з них лише у Києві – 23 [4, с.13]. Наприкінці 1922 р. нараховувалась вже 191 НДК по всій Україні [4, с.15]. На цей час в складі кафедр працювали 320 дійсних членів, 203 наукових працівники, 609 аспірантів. Фінансувалися кафедри безпосередньо Наркомосом УСРР, про наукову та організаційну діяльність звітували перед її науковим комітетом [4, с.419]. Співробітники кафедр та члени їх сімей забезпечувалися всіма правовими та матеріальними пільгами, необхідними для задоволення їх потреб. Незважаючи на те, що

фінансування кафедр було мінімальним, а приміщень часто не вистачало, все ж таки вони стали важливими науковими підрозділами, майже не завантаженими іншою роботою. Вчені, що працювали на НДК, мали можливість приділяти увагу організації та обладнанню (в міру фінансових можливостей) нових лабораторій та кабінетів, вдосконаленню методології наукової роботи, пошукам нових шляхів у науці та підготовці наукової зміни через аспірантуру [2, арк.7; 5, арк.44].

І хоча ідея утворення мережі науково-дослідних кафедр в Україні й виходила з хибної думки про необхідність відокремлення науково-дослідної роботи від власне навчального процесу, тим не менше ці осередки відіграли помітну роль у розвитку вітчизняної науки і підготовці науково-педагогічних кадрів. За кількістю профільних уставов з вивчення природничих, технічних та гуманітарних наук, утворених у цей період, Україна суттєво випередила інші радянські республіки. Наприкінці 1925 р. в УСРР, крім ВУАН, нараховувалося 94 НДК, 8 науково-дослідних інститутів і 6 окремих лабораторій (астрономічних та метеорологічних). Керівництво їх діяльністю здійснювалося з єдиного центру, яким був Науковий комітет Укрголовпрофосвіти, перетворений у 1924 р. на Управління наукових закладів (так звана Укрнаука) [6, с.123-124].

На початку 30-х рр. у процесі чергової реорганізації системи наукових установ й вищих навчальних закладів практично усі науково-дослідні кафедри припинили своє існування. Не врятували їх від розгрому ні перехід до дослідження «найбільш актуальних тем того часу» (історія місцевого виробництва, революційні рухи в регіонах, фашизм в українській історіографії), ні «самокритичні уваги» співробітників кафедр щодо своєї наукової продукції, ні покаєнні листи до редакцій центральних та місцевих газет. Владні структури зігнорували і запевнення керівництва кафедр надалі будувати «свою роботу в світлі ухвал ЦК ВКП(б), ЦВК СРСР та інших партійних, радянських і професійних органів про освіту, вести непримиренну боротьбу з різними буржуазними й дрібнобуржуазними теоріями в галузі історичної науки, приділяючи особливу увагу боротьбі з великодержавним шовінізмом і місцевим націоналізмом, фашистськими, соціал-фашистськими й троцькістськими теоріями» [7, арк.5-5зв.; 8].

Після цього в Україні було взято курс на інститут як головний осередок науково-дослідної роботи. Це було закономірним у часи концентрації ресурсів, всілякої централізації й уніфікації, що відбувалася в ході реалізації установок першої п'ятирічки та загального форсованого наступу соціалізму. Притаманна НДК розпорошеність не відповідала тодішнім уявленням про керованість та плановість, тоді як форма інституту здавалася з усіх точок зору прийнятною й зручною. Ось чому замість безлічі кафедр, комісій, кабінетів створюються науково-дослідні інститути (НДІ), що поступово перетворилися на головну організаційну ланку наукового пошуку. Прискорюється підготовка нових наукових кадрів через аспірантуру та докторантуру [9, с.120-121]. До 1930 р. у складі Академії наук було лише 3 інститути: будівельної механіки, демографії, української наукової мови. Невдовзі замість останнього на його базі було створено Науково-дослідний інститут мовознавства та організовано Інститут соціалістичної перебудови сільського господарства на чолі з О.Г. Шліхтером. Решту інститутів очолили О.В. Палладін (біохімії), О.В. Фомін (ботаніки), Є.В. Опоков (водного господарства) [9, с.105]. Подавляюча більшість НДІ та інших наукових осередків не входила до системи Академії наук, а під-

порядковувалась окремим наркоматам. Так, у системі Наркомату освіти перебувало 70 наукових установ, Наркомздоров'я – 45, Наркомзему – 40, Наркомважпрому – 40[10,с.124].

Найбільш структурованою була аграрна наука, що у 1931 р. отримала власну Всеукраїнську академію сільськогосподарських наук (ВУАСГН), створену постановою РНК УСРР. До цього часу в Україні існувала велика кількість наукових закладів аграрного профілю, які переважно підпорядковувалися Наркомату земельних справ, що здійснював лише адміністративне керівництво, внаслідок чого з особливою гостротою й постало питання про централізацію сільськогосподарської науки[11,с.44-45]. Президентом було призначено академіка О.Н. Соколовського, який обіймав цю посаду протягом всього періоду існування Академії[11,с.49]. Наприкінці 1931 р. ВУАСГН об'єднувала 31 науково-дослідний інститут, 10 дослідних станцій, 3 державні заповідники та 205 опорних пунктів. Також у її підпорядкуванні знаходилися Центральні сільськогосподарські бібліотеки у Харкові, Києві та Одесі[11,с.49-50].

Власну мережу науково-дослідних інститутів мали й інші наркомати. Так, за рішенням РНК СРСР від 19 травня 1927 р. наркомату праці було передано Макіївську рятувальну станцію для перетворення на Державний науково-дослідний інститут НКП СРСР з безпеки гірничих робіт і гірничорятувальної справи. Макіївська станція ще 1913 р. поклала початок науково-дослідних робіт у галузі безпеки праці у кам'яновугільній промисловості не тільки в Україні, а й у всій колишній Російській імперії, розпочавши дослідження вибухонебезпечного вугільно-кам'яного пилу. Станції і лабораторії Інституту були відокремленими осередками. Кожна станція мала при собі власну хімічну лабораторію[12,арк.1].

Аналогічним закладом був Сталінський інститут гігієни і патології праці, який обслуговував кам'яновугільну промисловість. Він був самостійною організацією, що знаходилася під методичним керівництвом Центрального Інституту гігієни і патології праці в Харкові. Головним завданням інституту було оздоровлення умов праці в галузі кам'яновугільної промисловості (фізіологія і гігієна праці, питання режиму праці, боротьба з пилом і загазованістю й т. ін.). Інститут складався з 4 відділів: профгігієни і профсантехніки з лабораторіями; клінічного з лабораторіями; статистичного; адміністративно-господарського. У штаті інституту після проведеного у 1933 р. скорочення перебувало 113 осіб, з яких 34 (або 30% від загальної штатної кількості) були науковими працівниками. Бюджет інституту у 1933 р. становив 350 тис. руб. У 1932 р. Інститутом були проведені наступні роботи: вентиляція шахт – зони комфорту; професіограма електрослюсаря; пневмокоңіоз гірників; ністагм гірників; ревматичні захворювання гірників; шкіряні захворювання; серцево-судинні захворювання; шлунково-кишкові захворювання; професіограма крипільників; сірководень в шахті і заходи боротьби з ним; санітарна карта Донбасу. Зв'язок з виробництвом досягався за рахунок того, що майже всі теми розроблялися безпосередньо на шахтах. Після ознайомлення керівництва і персоналу тресту з наслідками досліджень, останні впроваджувалися у виробництво[12,арк.86-87]. Для вирішення проблем реконструкції металургійної промисловості були створені науково-дослідні інститути металів у Харкові (1928) і Дніпропетровську (1929). В Харкові також почав працювати Всесоюзний науково-дослідний інститут проблем технічного прогресу в кам'яновугільній промисловості

з філіалами в Сталіно, Тулі, Свердловську, Новосибірську[13,с.314]. У 1929 р. було створено Інститут раціоналізації управління, який перебував у складі Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції. Його робота зосереджувалася навколо питань механізованого обліку, раціоналізації управління, підготовки кадрів. Створення цього підрозділу в цілому відповідало вимогам часу, коли масштабні завдання індустріалізації конче вимагали змін у системі управління, обліку та роботи з кадрами в усіх ланках. Зрозуміло, що далеко не усі керівники ладні були ці зміни підтримати. Не дивно, що саме Інститут раціоналізації одним з перших потрапив під удар у процесі «чисток» і реорганізацій. На початку 1931 р. за постановою ЦКК НК РСІ керівництво Інституту було звинувачено у зв'язках із меншовиками й есерами та замінено. На прикладі цього інституту чітко простежуються наслідки такої політики. Після зміни керівництва напрямки діяльності Інституту докорінно змінилися, а на систему управління в цілому ніхто не зазіхав. Тепер робота Інституту обмежувалася раціоналізацією й організацією управління на конкретних виробничих об'єктах, як то шахта біс-0, заводи ім. Петровського і Леніна, «Червоний Профінтерн», ХТЗ, Феодосійський зернорадгосп, різні радянські установи. У кожному випадку Інститут здійснював розв'язання питань планування, обліку, госпрозрахунку, організації праці, технормування, контролю за виконанням[14,арк.72-75].

Ставлення влади до відомчих науково-дослідних інститутів добре ілюструє доповідна записка голови РНК УСРР В.Я. Чубаря «Про мережу науково-дослідних інститутів», подана до ЦК КП(б)У С.В. Косіору та П.П. Постишеву у 1932 р. Він писав, що, незважаючи на короткий час свого існування, низка установ досягла значних результатів. Але через брак належного керівництва з боку наркоматів і центральних установ, було припущено й значних недоліків, що було підтверджено перевіркою з боку НК РСІ. Так, було виявлено низку науково-дослідних установ, які за весь час свого існування не зробили нічого корисного. У якості приклада наводився НДІ Технормування, що у 1931 р. «не виконав чи зовсім зняв до 60% своєї тематики, а останні 40% провадив відірвано від підприємств». Зустрічався значний паралелізм і дублювання в структурі й роботі різних установ. Так, наприклад, по лінії інститутів геологічних, гідрологічних, інститутів мінеральної сировини існувала низка тождесних секторів. Часто замовники – господарські органи – нав'язували інститутам тематику дослідницьких робіт, що викликало значне перевантаження тематичних планів, а звідси – неможливість якісно виконувати заплановані теми. Низка інститутів не мала сталих кадрів і широко застосовувала сумісництво. Так, в Інституті водного транспорту в Києві 60% працівників працювало за сумісництвом. В Інституті охорони здоров'я у Харкові з 134 працівників 54 працювало за сумісництвом. В Інституті геологорозвідувальному працювало 31% сумісників. Інститут споживкооперації в Києві з 25 штатних працівників мав лише 14. Запровадження в життя завершених робіт також було незадовільним. Наприклад, у списку робіт Українського інституту сільськогосподарського машинобудування були десятки стандартів, пророблених ще в 1931 р. й на момент написання записки не запроваджених у життя. У Вугільно-хімічному інституті затримувалось запровадження у життя таких важливих тем, як відбір проб коксу, виробництво сульфату амонію з гіпсу, етилового спирту з етилену тощо. Як найбільш яскравий приклад байдужості наукових інститутів до

питань запровадження у виробництво закінчених робіт, наводилась відповідь Інституту технормування на запит Держплану, у якій повідомлялося, що Інститут не має можливості надати точні відомості щодо втілення результатів його робіт. Вкрай незадовільною була ситуація з публікацією результатів закінчених робіт. Дніпропетровський інститут металів з 26 закінчених робіт опублікував 3, а УКрНАТІ з 22 – 4. По Харківському інституту машинобудування з 10 і по Інституту транспорту з 27 закінчених робіт жодної не опубліковано. Низка інститутів знаходилася у дуже важких житлових умовах. Одночасно існували сільськогосподарські інститути, що мали потребу в експериментальній базі й дослідних полях, а містилися на центральних вулицях Харкова. РНК пропонував для раціоналізації мережі науково-дослідних установ УСРР низку інститутів ліквідувати, а решту – злити [15, арк. 130-132]. Цю пропозицію було реалізовано протягом найближчого часу – у другій половині 30-х рр.

Партійно-ідеологічні наукові заклади становили своєрідну паралельну щодо ВУАН структуру й були покликані проводити перш за все партійну лінію у науковій сфері, організовувати ідеологічні кампанії проти вчених, протиставляти старим академічним інституціям нові – комуністичні. Зрозуміло, що в рамках цих установ працювали й справжні вчені-суспільствознавці, але вони змушені були вдаватися до соціальної та ідеологічної мімікрії й ретельно маскуватися, оскільки не мали іншого вибору, ніж постійно демонструвати повну лояльність до пануючої в радянській державі ідеології, рясно посилаючись у своїх творах на класиків марксизму-ленінізму. Здебільшого вчені партійно-ідеологічних закладів були такими собі «комісарами» при партійно-радянському керівництві, обгрунтовуючи глибину його доленосних для країни рішень.

Основу системи партійно-ідеологічних наукових закладів було створено у 1922 р. рішенням про заснування Інституту марксизму та марксознавства при ЦК КП(б)У. Після смерті Леніна у 1924 р. його було перейменовано на Український інститут марксизму-ленінізму (УІМЛ) й визначено мету діяльності: 1) наукова підготовка до видання й перевидання як друкованих, так і рукописних творів Маркса, Енгельса, Леніна, а також їх соратників; 2) вивчення й сприяння вивченню життя й діяльності Маркса, Енгельса, Леніна та їх вчення; 3) збирання, вивчення й видання документів з історії комуністичної партії, наукова розробка історії партії, питань партійного будівництва і комуністичного молодіжного руху. Інститут також керував науково-дослідною роботою, затверджував літературно-видавничі плани та здійснював контроль за діяльністю інститутів з історії партії і жовтневої революції, а також місцевих істпартів, що знаходилися в безпосередньому підпорядкуванні республіканських, крайових і обласних парткомів. Крім того, УІМЛ визначав ідеологічну складову діяльності музеїв революції. Структурно він фактично був відділом ЦК КП(б)У [22, арк. 1-4] та мав власну аспірантуру для підготовки необхідних кадрів. Так, на 1929/30 р. передбачався прийом 120 аспірантів. Але загальні проблеми тогочасної української науки не обминали навіть партійно-ідеологічні заклади – власної площі для свого розташування Інститут не мав [17, арк. 7].

У 1931 р. УІМЛ було реорганізовано на Всеукраїнську Академію марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН). Втім, реорганізація не змінила основного напрямку діяльності цієї установи. Так, у березні 1931 р. ВУАМЛІН організував проведення дискусії «Про стан економіч-

ного фронту й завдання економістів на Україні». Планувалося піднести наукову роботу економістів-марксистів «на вищу ступінь», відповідно до завдань сучасного етапу соціалістичного наступу, застосовуючи ленінське вміння поєднувати теорію з практикою, просякнути роботу більшовицькою партійністю й непримиренною боротьбою «за генеральну лінію партії». Була розгорнута кампанія проти «буржуазних», «дрібнобуржуазних» й «соціал-фашистських» теорій та шкідницької практики в Україні. Також посилювалась «бойова» критика й самокритика наукової продукції та практичної роботи наукових працівників-комуністів за минулий період (ВУАМЛІН, Інститутів Держплану, ВРНГ, Наркомзему та ін.), в результаті якої планувалося викоринити впливи ворожих «механістично-правоопортуністичної», «контрреволюційно-троцькістської» та «меншовицько-ідеалістичної» ідеологій на наукову теорію й практику наукових працівників України [19, арк. 24].

Іншим важливим напрямком розвитку партійної науки було вивчення історії партії та революційного руху. У 1921 р. за прикладом РСФРР у Харкові було засновано комісію з вивчення історії комуністичної партії та жовтневої революції, реорганізовану у 1929 р. в Інститут історії партії та жовтневої революції (Істпарт) з наступною структурою: 1) науково-дослідний відділ з видавничим відділом та редакцією «Записок інституту», до складу якого входили секції історії жовтневої революції, історії робітничого руху, історії ЛКСМУ та історії КП(б)У; 2) секретаріат; 3) журнал «Літопис революції», що існував на правах відділу Інституту; 4) відділ єдиного партійного архіву (архів ЦК КП(б)У); 5) відділ місцевих істпартів та музеїв революції, що мав керувати місцевими науковими установами, уповноваженими комісіями Істпарту на підприємствах, який поділявся на секції місцевих істпартів і музеїв революції; 6) відділ єдиного партархіву КП(б)У, що поділявся на секції архіву ЦК КП(б)У, архіву місцевих парторганізацій та архіву місцевих комсомольських організацій; 7) бібліотека, що складалась зі книгосховища, читального залу, відділу комплектування та науково-бібліографічного відділу. При інституті діяли наступні комісії: історії комуністичної партії Західної України та революційного й робітничого руху Західної України; з вивчення історії збройних сил пролетарської революції; з вивчення робітничого та революційного руху серед національних меншин України; з вивчення участі жіноцтва у революційному та робітничому русі України [16, арк. 1-2].

План роботи Інституту історії партії та жовтневої революції на 1931 р. передбачав, насамперед, проведення організаційної й науково-дослідної роботи з підготовки до 15-річного ювілею жовтневої революції, для чого намічалось більш глибоко вивчити період революції 1917 р. та часи громадянської війни, скласти хроніку діяльності партійних організацій у 1917 р. та викласти їх історію за 1914–1920 рр. Одночасно планувалося «ув'язати» науково-дослідну роботу з поточними завданнями партії й боротьбою на два фронти – проти антиленінських «ухилів» (зокрема, проти «націоналістичних збочень» генеральної лінії партії), висвітлюючи їхні історичні корені та виявляючи їх у сьогоденні. Для виконання цих завдань план роботи на 1931 р. передбачав наступні напрямки діяльності: 1) завершення випуску серії стенографічних звітів і протоколів з'їздів, конференцій та пленумів ЦК КП(б)У (1917–1920 рр.); 2) складання хроніки основних партійних організацій за 1917 р.; 3) видання низки окремих нарисів з історії партії й жовтневої революції по окремих проблемах й

територіальні нариси з історії окремих парторганізацій; 4) видання першого та підготовка другого тому нарисів з історії пролетарської революції в Україні; 5) видання збірок статей: «Боротьба з опортунізмом в робітничому русі на Україні» (боротьба з меншовиками та есерами), «Боротьба з опортуністичними ухилами в КП(б)У» (колективна монографія) та серії науково-популярних брошур «КП(б)У в боротьбі на два фронти за генеральну лінію партії»; 6) підготовка до друку декількох томів важливих партійних і радянських документів з історії пролетарської революції й громадянської війни, зокрема, по боротьбі з інтервенцією та роботі партії в гетьманському й денікінському підпіллі; 7) видання кількох серій масових науково-популярних брошур з історії партії й жовтневої революції та громадянської війни, зокрема, серії з історії інтервенції [20, арк. 3-80]. Крім того, 3 лютого 1931 р. рішенням дирекції при Інституті була створена комісія революційного фольклору, що мала завданням збирання усіх типів (вірші, прислів'я, частушки, поеми тощо) революційного фольклору та класифікацію його за темами з наступним опрацюванням цих матеріалів. Комісія організувала штат кореспондентів на місцях, підпорядкованих безпосередньо їй або ж міським іспартвідділам чи місцевим іспартам[20, арк. 56].

План науково-дослідної роботи Інституту на 1935 р. показує, що діяльність цієї установи носила здебільшого пропагандистський, а не науковий характер, незважаючи на досить активне вивчення й публікацію джерел з історії компартії та революційного руху. Перш за все планувалося підготувати та здати до друку партійні матеріали: стенограми I, III, IV з'їздів, VIII конференції КП(б)У, збірку «Резолюції, постанови з'їздів, конференцій і пленумів ЦК КП(б)У», протоколи Сталінської більшовицької організації 1917 р. Також було заплановано підготувати тематичні збірники документів: «КП(б)У в боротьбі проти націоналістичних ухилів у відбудовний та реконструктивний період» та «КП(б)У в боротьбі з контрреволюційним троцькізмом та контрреволюційним зінов'євським угрупованням». Збірка «Ленін, Сталін, Каганович, Косіор, Постишев про комсомол» – яскравий приклад ще однієї форми видань, над якими працював Інститут. Це були тематичні підбірки відповідних висловлювань «класиків марксизму-ленінізму» та сучасних керівників. Тема «Листівки більшовицьких організацій на Україні в 1905 р.» була єдиною з запланованих на цей рік, що вимагала вивчення відповідної джерельної бази[24, арк. 89-90].

Одним з головних пріоритетів партійно-ідеологічних наукових закладів був ідеологічний нагляд за наукою та науковцями, перманентне здійснення відповідної ідеологічної цензури щодо діяльності наукових установ, навіть вельми далеких від суспільно-політичних проблем та тонкощів партійних дискусій. У той же час, зрозуміло, що саме установи соціально-гуманітарного спрямування першими потрапляли під тиск ревізій, перевірок і показових погромів. Навіть повний конформізм та лояльність до радянської влади у досліджуваний період не ставали для багатьох авторів рятівними, оскільки критичний аналіз їхньої творчості відповідними комісіями мав за необхідності ретроспективний характер й суттєво впливав на статус і подальшу долю вченого навіть у тому разі, якщо він кардинально змінив свою позицію й остаточно перейшов у русло «генеральної лінії».

Так, у листопаді 1934 р. була проведена перевірка Інституту радянського будівництва і права. Оскільки попередні дані показали незадовільний

стан навчальної частини інституту, а низка викладачів мала у минулому партійні стягнення за «притуплення класової пильності» (за недостатню боротьбу з націоналізмом), було вирішено перевірити завідувача науковою частиною О. Кравченка. Його брошура «Робітниче шефство за соціалістичне сполучення в радянській торгівлі», видана в 1934 р., була передана на рецензію до ВУАМЛІН. Рецензія показала, що Кравченко у своїй брошурі допустив «явно ворожі теоретичні побудови», орієнтуючись на масового читача. Враховуючи ці обставини, Кравченка з роботи було знято, а всі матеріали на нього передано до комісії з чистки партії. Крім того, Головліту було надане розпорядження про вилучення його книжок[8, 47-50].

Особливий статус партійно-ідеологічних закладів не означав, що вони самі були захищені від репресій. Після Всесоюзної конференції істориків-марксистів, що проходила 28 грудня 1928 р. – 4 січня 1929 р. у Москві першому секретареві ЦК КП(б)У Косіору надійшла доповідна записка від С. Семка. Він із занепокоєнням зазначав, що Україна на цій конференції була представлена «неорганізовано й неповно» і не мала єдиної точки зору з головних питань. Він стверджував, що М. Яворський, взявши на себе керівництво українською делегацією, під час конференції був у стані розгубленості, що позбавило його можливості провести належну організаційну роботу. Виступом М. Покровського було створено несприятливу обстановку для української делегації. Українська історична наука в цілому кваліфікувалася як наука націоналістична, а її представники (без винятку), як націоналісти-шовіністи, навіть не зважаючи на приналежність до КП(б)У і товариства істориків-марксистів. У газеті «Вечерняя Москва» від 3 січня 1929 р. вийшла стаття «На конференції істориків-марксистів», у якій було розкритиковано М. Яворського, що «під впливом дрібнобуржуазного підходу М.С. Грушевського почав відходити від марксизму»[18, арк. 1-2]. А у 1931 р. після виходу сумнозвісного листа Сталіна до журналу «Пролетарська революція» низка інститутів ВУАМЛІН була піддана ґрунтовним чисткам[21, арк. 54-55].

Не підлягає сумніву, що публікація статті Сталіна аж ніяк не ставила за мету з'ясувати якісь питання теорії чи історії більшовизму. Усім сучасникам було цілком очевидно, що у формі «дискусійно-критичної» статті журнал фактично надрукував жорстку директиву, яка мусила тягти за собою відповідні організаційно-кадрові рішення та інші «висновки». Публікація листа відкрила цілу кампанію з перегляду засад організації наукового життя в СРСР. До речі, не випадково Сталін включив цей «твір» до канонічної збірки своїх праць «Питання ленінізму», яка перевидавалася безліч разів фантастичними накладками.

У зазначеному листі «вождь усіх трудящих» проголошував певну ідеологічну аксіоматику, що мусила відтепер заступити місце «безплідним дискусіям» та критичному вивченню джерел. З іншого боку, ця публікація та її обговорення надали можливість ідеологічній та карально-репресивній машині відпрацювати найбільш ефективні форми і прийоми цькування й розправи над справжніми чи удаваними ворогами або опозиціонерами.

Для встановлення повного контролю за життям суспільства вкрай необхідним було впровадження ідеологічного диктату й партійної монополії на тлумачення істини та на поширення будь-якої інформації. Виконання цих завдань було неможливим без контролю над науковим середовищем, особливо щодо суспільних наук. В кінцевому підсумку підкорена наука мусила підтвердити «обґрунтованість» та «науковість»

будь-яких партійних настанов і планів, освячуючи своєю об'єктивністю утопічність й безпідставність останніх.

На наш погляд доречним буде зупинитися на загальному контексті початку цієї заздалегідь спланованої акції. Безпосередня мета, переслідувана Сталіним, є доволі очевидною – «прибрати до рук» головні галузі історико-партійної науки, згорнути некерованість і непередбачуваність в усьому, що стосувалося інтерпретації минулого, оскільки саме у цьому минулому, належним чином препарованому і зміненому, мусили відтепер винаходити витоки величі «батька всіх народів СРСР». Сталінський ювілей, відсвяткований у 1929 р., став однією зі знаменних точок відліку у набираючій силу кампанії звеличення ватажка. Безперечно, що це мало виконувати неабияку роль у жорстокій боротьбі проти усіх форм опозиції – від непримиренної, яка мала сміливість діяти відносно відкрито, використовуючи партійну трибуну і сторінки історичних часописів, і до прихованої, настрої якої можна було тільки тією чи іншою мірою передбачити чи вгадати.

Неважко здогадатися, до яких наслідків призвела кампанія обговорення сталінського листа, яка повною мірою торкнулася й України. Зрозуміло, що це фактично був масштабний погром наукових кадрів, їх ганебне цькування і залякування. Фактично усі ці події були прелюдією і репетицією наступних політичних процесів, якими сталінська диктатура нищила національну українську інтелігенцію і науковців зокрема [30, с. 75-77].

Н.Д. Полонська-Василенко писала, що після виходу листа з новою силою розгорнулося цькування вчених та нищення авторитетів: «По всіх установах провадилося «обговорення» цього листа, яке перетворилося на всеохопне «самобичування». Що старшим був вчений, що більшим авторитетом користувався він, то з більшою ненавистю й завзяттям з нього робили мету для нападів» [29, с. 18].

На засіданні бюро партійного осередку Аграрного інституту ВУАМЛІН від 31 грудня 1931 р. було відзначено, що своїм листом т. Сталін поставив завдання перед всіма ділянками теоретичного фронту, зокрема аграрним. Висновок, що його було зроблено в цій ухвалі, був такий: «Пильність і непримиренність в боротьбі зі всіма ворожими теоріями та ліберальними відношеннями до них на аграрному фронті».

Бюро намітило переглянути плани наукової роботи осередку під кутом зору актуалізації тематики відповідно вказівок т. Сталіна, вивчити основні роботи з аграрних питань, особливо робітників аграрного фронту України, під кутом зору виявлення і критики можливих помилок і антипартійних тверджень, що являються прихованою «контрабандою «троцькізму» на аграрному фронті...»

Було намічено ухвалити й відповідний план науково-дослідної роботи, який включав такі теми:

1. «Боротьба партії з троцькістськими поглядами на селянство та його роль в революції».
2. «Люксембургіанство про селянство та його роль в революції».
3. «Епігони парвусіанської теорії сільськогосподарських криз в сучасній літературі з аграрного питання».

Втім, цей план виконати не вдалося. Секретар партійного відділу Аграрного інституту ВУАМЛІН пише у «Стислій характеристиці роботи, переведеної партосередком» про наступне: «...шкідник Білаш, як

безпосередній керівник науково-дослідної роботи, так розставив сили та організував роботу, що ні одна з цих тем виконаною не була»

У цій же «Стислій характеристиці...» робляться висновки про основні хиби проведеної роботи: «Крім того, матеріал свідчить й про те, що така найважливіша робота, як партійно загострена проробка низки праць в зв'язку з листом т. Сталіна, проведена по-сімейному, не висвітлювалась на сторінках преси, не мобілізувалась навколо підняття питань партійно-пролетарська громадськість, а завдяки цьому, як завдяки загубленню партійної пильності, наслідки проведеної у партосередку та бюро Аграрного Інституту ВУАМЛІН роботи, в зв'язку з листом т. Сталіна, були абсолютно незадовільними».

В Інституті економіки ВУАМЛІН було проведено обговорення листа Сталіна на зборах наукових працівників і аспірантів, на яких було сплановано, а згодом і проведено перевірку основних економічних видань. Була переглянута вся друкована продукція за 1931 р.: підручники, статті та брошури працівників Інституту економіки, журнали «Економіст-марксист», «Господарство України», «Шлях індустріалізації» та загалом й решту продукції видавництва «Господарство України». Перевірка також торкнулася навчальних планів і програм Інституту економіки ВУАМЛІН. Оргвисновки не заборилися. У підручниках було виявлено низку помилок «механістичного» характеру та «меншовицькі трактування» деяких питань. У журналі «Господарство України» перевіряючи побачили протягування буржуазної пропаганди (окрему справу «Господарства України» згодом було розглянуто Центральною контрольною комісією партії), викрили «деякі окремі помилкові твердження» в «Економісті – марксисті» та чимало «неправильних тверджень» в «Шляху індустріалізації». В наукових і літературних працях низки співробітників цих видань (Хименко, Єфімов, Олександров, Мишкін) було викрито «троцькізм», «правий опортунізм», відверто буржуазні теорії, апологетика «люксембургіанства» (Вікул). У виданнях видавництва «Господарство України» за 1931 р. було виявлено чимало «антипартійних» положень і настанов, зокрема в книзі «Планування науки на Україні» знайшли «український націоналізм», «троцькізм», «правий опортунізм», «юровщину» тощо.

Наслідки роботи комісії в формі стислих рецензій на всю перевірену економічну літературу було подано до КПК ЦК КП(б)У. Підручники економіки були обговорені на зборах наукових працівників інституту, а рецензію на них розмістили в газеті «Комуніст». Також було надруковано (в «Комуністі» і «Харківському пролетарі») низку статей з викриттям «контрабанди» в працях окремих авторів – Єфімова, Хименка, Мишкіна, Т. Білаша та ін. Таку ж «викривну» роль виконували і деякі рецензії в журналах (наприклад на книгу Коника в журналі «Господарство України») Наслідки перевірки праць, особливо наукових працівників Інституту економіки, було обговорено на засіданні його партійного осередку (за результатами обговорення виключили з партії Мишкіна та винесли догану Вікулу).

Слід звернути увагу на те, що в роботі «рецензентів» не обійшлося без суттєвих недоліків. Так, вже 20 квітня 1932 р. на засіданні фракції ВУАН констатувалась наявність перегибів. Обговоривши інформацію про політичний стан ВУАН, фракція зазначила, що в проробці листа т. Сталіна комуністами-науковцями була проведена «цілковито невірна лінія наукових працівників». Зокрема, засуджувалась практика критики

окремих цитат автора, відірваних від його наукової концепції та досягнень, абстрактна критика без опанування суті справи, нерозуміння багатьма комуністами характеру академічних журналів, поширення критики на всіх науковців, вимагання каяття замість переконання. Особливо шкідливою було визнано «методу боротьби, коли для цього використовуються подані на рецензію або переробку статті чи окремі праці і замість того, щоб виправити хиби, допомогти цей недрукований попередній матеріал братись і робитись не предметом товариської критики для виправлення хиб, а стає предметом боротьби і навіть вноситься на дискусію на збори і навіть до преси». Серед таких випадків, як «абсолютно неприпустимий» був відзначений вчинок Кацнельсона – члена партії, працівника Академії, який виступаючи на загальних зборах з критикою академіка Д. Граве, користувався як матеріалом рукописом брошури Д. Граве «Математика і соціалістичне будівництво», яка була за проханням Д. Граве передана Кацнельсону для попередньої рецензії перед друком. Показовим був також виступ співробітника Рибак на зборах 1-го відділу ВУАН з критикою математичних праць академіка М. Крилова, коли він, зокрема, «заявив академіку, що він, Рибак, його праць не читав і вважає, що й читати не треба, щоб дати йому оцінку як буржуазному вченому».

В цілому було зроблено висновок, що певні незначні хиби, «непомірно зрісши», перетворили лінію на викриття «класово-ворожої суті» ідеологічних настанов низки учених на її протилежність і призвели до необгрунтованого «смикання та формальних причепок», які утворили «цілком несприятливу для розвитку наукової роботи обстановку» [30, с.80-84].

Незважаючи на це, вплив сталінського листа продовжував відчуватися й надалі. Його основні принципи були закріплені у 1933 р. в тезах Інституту Маркса – Енгельса – Леніна до 50-річчя з дня смерті К. Маркса та 30-річчя II з'їзду РСДРП. Фактично саме в цих документах Сталін зводиться вже у ранг класика марксизму.

На червневому пленумі ЦК КП(б)У 1933 р. М.О. Скрипника офіційно звинуватили у націоналістичному ухилі. Йому було запропоновано покаятись у своїх помилках. Скрипник пише декілька варіантів покаянного листа, але жодний з них не був затверджений ЦК [27, с.341].

П.П. Постишев був незадоволений виступом Скрипника на пленумі. У своїй промові він заявив: «та ділянка, якою донедавна керував тов. Скрипник, – я маю на увазі Наркомос і всю систему органів освіти України, виявилася найбільш засміченою шкідницькими контрреволюційними, націоналістичними елементами... Про це треба було вам, тов. Скрипник, тут розповісти».

В результаті політбюро ЦК КП(б)У ухвалило таке рішення: Зважаючи на те:

1) Що тов. Скрипник не виконав взятого на себе зобов'язання подати в ЦК короткого листа з визнанням своїх помилок і рішучою повною їх критикою для опублікування в пресі.

2) Що поданий ним документ не відповідає вимогам ЦК й ігнорує ряд вказівок, даних тов. Скрипнику ЦК КП(б)У і ЦК ВКП(б), поставити цю постанову на затвердження пленуму ЦК КП(б)У і ЦК ВКП(б) [28, с.429].

Не витримавши тиску та цькування Скрипник 7 липня застрелився. Але після цього боротьба проти «ухилу» лише набрала нової сили [27, с.341].

«Вичищались» усі, хто мав або міг мати відношення до покійного наркома чи виявляв якимось чином прихильність до проваджуваного ним курсу.

Так, у довідці «Про науково-дослідну роботу кафедри нацпитання ВУАМЛІН» зазначалося, що керівництво кафедри нацпитання (М.О. Скрипник, заступники А. Річицький, Юринець) перетворили кафедру на «притулок різних контрреволюційних націоналістичних елементів та пропагування націоналістичних теорій, що протягом років отруювали голови пролетарської молоді в вишах та інших учбових закладах». Довідка дає вражаючу характеристику ситуації, що складалася на кафедрі. Серед працівників були викриті чисельні контрреволюціонери. Ними виявилися ледь не усі взагалі – від аспірантів до керівників. Особливе незадоволення висловлювалось з приводу того, що викритим співробітникам вдалося за допомогою Скрипника знову влаштуватися на роботу: аспіранти Мудрик і Короткий, звільнені з кафедри за націоналізм, надіслані НКО на відповідальну роботу редакторів видавництва «Радянська школа», де працювали аж до арешту органами ДПУ, контрреволюціонерів Ястребу і Приступу до НКО, Познанського (служив раніше в петлюрівській армії) активного ад'ютанта школи Скрипника, – секретарем комісії нацпитання, Давиденка теж в ВУАН і т. ін.

Було відмічено, що стан з кадрами аспірантури поліпшився лише після звільнення Скрипника, коли від керівництва і наукової роботи були усунуті націоналістичні елементи. Однак внаслідок цього на кафедрі лишилося лише два наукових працівники, з яких один теж, як виявилось потім, був «фашистом» (Сидорович).

В науковій працях, що належали працівникам кафедри, було виявлено різноманітну «національно-буржуазну контрабанду» (надалі в тексті зберігаємо лексику та стилістику документа):

В творах Скрипника – антиленінську систему поглядів з національного питання, що була теоретичною базою націоналістичного ухилу, очолюваного Скрипником і використовувалася, як зброя шкідницької діяльності українськими контрреволюційними елементами на фронті культурного і радянського будівництва.

В творах фашиста А. Річицького – буржуазно-націоналістичне висвітлення нації і національної культури, самовизначення нації, одверте виспівування українських дрібнобуржуазних націоналістичних партій та українського та буржуазного національного руху, наклепи на КП(б)У, націоналістичну фальсифікацію історії пролетарської революції на Україні тощо.

У творах Юринця – філософське обґрунтування Яворщини, пропагування фашистського волюнтаризму, одверте пропагування українського фашизму («донцовщини») тощо.

В працях фашиста Сидоровича – пропагування теорії кордонів в Польщі 1772 року, теорії «Соборної України», відрив теорії нацпитання з метою перетворити нацпитання на самодавлюче питання, буржуазно-націоналістичну постанову питання про самовизначення націй.

В працях Гаврилюка – націоналістична концепція в питанні нац. культ- будівництва на Україні, фашистське пропагування кордонів Польщі 1772 р., фальсифікація поглядів Енгельса на антисемітизм з метою відірвати антисемітизм від фашизму, буржуазно-націоналістична постава питання про самовизначення націй, про злиття націй, спроба підмінити

боротьбу з націоналізмом на два фронти – боротьбою лише проти великодержавного шовінізму тощо.

В працях Гірчака – апологетику українського буржуазного національного руху, прикрашування ролі Центральної Ради, затушування небезпеки українського націоналістичного руху, підтримки теорії націонал-більшовизму, наклепи на КП(б), підтримку антипартійної боротьби Скрипника проти харківської парторганізації.

Уся ця буржуазно-націоналістична і фашистська контрабанда не була своєчасно викрита кафедрою нащипання.

Відмічалися лише окремі спроби піддати критиці націоналістичні помилки Скрипника (наприклад виступ Борєва влітку 1932 р. на Всеукраїнській конференції викладачів соціальних дисциплін проти теорії «націонал-більшовизму»), але в цілому не було більшовицької боротьби проти національної концепції Скрипника, проти його школи.

Лише у 1933 р. працівники кафедри цілком усвідомили «свою велику політичну провину перед партією» і почали трошити разом з КП(б)У націоналістичні теорії Скрипника і його школи. В цій боротьбі намагався взяти участь і викритий «фашист» Сидорович, що прагнув цим манером приховати своє контрреволюційне обличчя. В зв'язку з ліквідацією кафедри нащипання перед інститутом філософії стоїть завдання «викрити остаточно теоретичні засади націоналістичного ухилу очолюваного Скрипником», далі «трошити український націоналістичний елемент», викрити «прояви великодержавного шовінізму», що блокується з українським націоналізмом (так в документі. – В.Т.) в спільних спробах відірвати Україну від СРСР. Цю роботу науково-дослідний інститут філософії ВУАМЛІН вже почав[21,арк.48-53].

23 листопада 1934 р. президія ВУАМЛІН рапортувала ЦК КП(б)У про вигнання з цієї установи контрреволюціонерів-шкідників, шпигунів, націоналістів і троцькістів, зміцнення її більшовицькими кадрами та перетворення після всього цього на «дійсний науковий центр пропаганди марксизму-ленінізму й розробки актуальних проблем міжнародної класової боротьби і соціалістичного будівництва». У зверненні також йшлося про те, що назва «Всеукраїнська асоціація марксо-ленінських інституцій», була надзвичайно громіздкою, зовсім недоступною для розуміння широких мас трудящих. У скороченому ж вигляді ВУАМЛІН – вона взагалі зашифрована й робить зовсім незрозумілим сутність роботи цієї організації, викликаючи непорозуміння та створюючи плутанину не тільки у широкій масі радянського й партійного активу, але й серед значних верств керівного активу партійних працівників. Враховуючи також те, що назва ВУАМЛІН нерозривно пов'язана зі шкідницькою, контрреволюційною роботою, що проводилася в цьому закладі в минулому, президія ВУАМЛІН прохала ЦК КП(б)У про перейменування ВУАМЛІН у Комуністичну академію України. Але ця пропозиція залишилася непідтриманою[23,арк.52-53]. У лютому 1935 р. президія ВУАМЛІН прийняла рішення про заборону окремим працівникам та інститутам цієї установи випускати роботи або читати лекції без дозволу президії[25,арк.13-14]. 23 листопада 1935 р. президент ВУАМЛІН О. Дзеніс направив секретареві ЦК КП(б)У М. Попову листа з додатком до нього виявленої ним статті одного з авторів курсу історії України Яструбова, що була надрукована 1929 р. у «Пролетарской правде». Ця стаття, на думку автора політичного доносу, ясно засвідчувала, що Яструбов на той час «знаходився повністю в ідейно-

му полоні контрреволюціонера-націоналіста М. Яворського» і пропагував його погляди. У зв'язку з цим О. Дзеніс поставив питання про доцільність збереження Яструбова у складі авторського колективу з підготовки курсу історії України[25,арк.51]. А невдовзі й самого Дзеніса викрили як ворога народу й заарештували.

У 1936 р. ВУАМЛІН було ліквідовано, а її структурні одиниці передані до Академії наук. Постанова ЦК КП(б)У про роботу Академії наук УСРР (1936 р.) своїм четвертим пунктом передбачала: «У зв'язку зі зростанням завдань, поставлених партією й урядом перед наукою та необхідністю об'єднання наукових сил в єдиному вищому науковому закладі країни, подальше самостійне існування УАМЛІНу вважати недоцільним. Передати Інститути УАМЛІНу з їх кадрами до складу Академії наук.» Невдовзі на базі інститутів ВУАМЛІН були створені науково-дослідні інститути історії України, економіки та української літератури ім. Т. Г. Шевченка[26,с.225].

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.1. – Спр.521.
2. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.4. – Спр.950.
3. Наука на Украине: Орган Научного комитета Укрглавпрофобра. – 1922. – № 1.
4. Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1993. – 376 с.
5. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.719.
6. Глебова А.М. «Радянська наука» української науки та ревізія київського Інституту фізики у 1938 р. // Наука та наукознавство. – 2005. – № 1. – С.82-97.
7. Ніжинський філіал державного архіву Чернігівської області. – Ф.Р6121. – Оп.1. – Спр.1054.
8. Більшовик (Чернігів). – 1933. – 24 серпня.
9. Історія Академії Наук Української РСР. У 2-х кн. / Патон Б.Є. (головний редактор). – Кн. перша. – К.: Головна редакція Української Радянської енциклопедії АН УРСР, 1967. – 835 с.
10. Білоцерківський В.Я. Комуністична партія організатор – культурної революції на Україні 1926–1937. – Х.: Вища школа, 1985. – 176 с.
11. Пильтяй О.М. Розвиток дослідної праці в агрогрунтознавстві України (30-ті роки ХХ ст.): дис... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.07 – історія науки і техніки. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 222 с.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6224.
13. История Украинской ССР. В 10 томах. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 7. – Украинская ССР в период построения и укрепления социалистического общества (1921–1941). – 536 с.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6222.
15. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6223.
16. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 685.
17. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2922.
18. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2924.
19. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4194.
20. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4210.
21. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6221.

22. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6225.
 23. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6450.
 24. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6636.
 25. Там само. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 6637.
 26. Історія Національної академії наук (1934–1937): документи і матеріали / Редкол.: О.С. Онищенко (відп. ред.) та ін. – К.: НБУВ, 2003. – 918 с.
 27. Лихолобова З.Г. Вибрані праці. – Донецьк: Юго-Восток, 2003. – 496 с.
 28. Політичний терор і тероризм в Україні / гол. ред. Литвин В.М., відп. ред. Смолій В.А., кер. авт. кол. Кульчицький С.В. – К.: Наукова думка, 2002. – 950 с.
 29. Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук: нарис історії. – К.: Наукова думка, 1993. – 413 с.
 30. Ткаченко В.В. Вплив листа Й.В. Сталіна «Про деякі питання історії більшовизму» до редакції журналу «Пролетарська революція» на наукове життя в Україні (30-і роки ХХ ст.) // Гілея (Науковий вісник): Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К., 2009. – Вип. 21. – 428 с. – С.75–84.

Ткаченко В.В. Деятельность научно-исследовательских кафедр, научно-исследовательских институтов и партийно-идеологических научных учреждений в общественно-политическом контексте развития УССР (20–30-е гг. ХХ в.)

Исследуются основные формы организации научно-исследовательской работы в высших учебных заведениях. Анализируется специфика развития отраслевой науки и деятельность научных учреждений партийно-идеологического профиля в период становления в СССР тоталитарной системы.

Ключевые слова: тоталитарная система, научно-исследовательские кафедры, научно-исследовательские институты, партийно-идеологические научные учреждения, отраслевая наука.

Tkachenko, V.V. Activity of scientific research departments, research institutes and party-ideological academic institutions in socio-political context of USSR development (1920s – 1930s)

The basic forms of the organization of research work in higher educational institutions are investigated. Specificity of development of branch science and activity of scientific institutions of party-ideological profile during the formation of totalitarian system in USSR is analyzed.

Key words: a totalitarian system, scientific research departments, research institutes, party-ideological academic institutions, branch science.

УДК 94(477) «1920»: 316.35

Журба М.А.

Селянські громадські об'єднання України в контексті міжреспубліканських зв'язків (20-ті рр. ХХ ст.)

Аналізуються соціально-політичні засади та простежуються механізми міжреспубліканських взаємин громадських об'єднань радянського села.

Ключові слова: інтернаціоналізація, громадські об'єднання, комнезами, комітети взаємодопомоги, профспілки, кооперація.

В умовах бурхливого розвитку громадських організацій в сучасній Україні привертає увагу історичний досвід функціонування об'єднань громадян. У цьому контексті важливим є історичний досвід функціонування прокомуністичних громадських організацій українського села – класових селянських спілок. Окреслена проблема дотепер не була відображена у спеціальних дослідженнях, що зумовлює її актуальність і формулює в якості мети висвітлення міжреспубліканських зв'язків громадських організацій українського села упродовж 1920–х рр.

На відміну від кооперації, класові селянські спілки республік Радянського Союзу були саме тим важелем, який дозволяв поширювати вплив державних структур на всі без винятку соціальні верстви радянського села. Варіювання завдань, що покладалися на ці об'єднання, включало в себе весь спектр взаємодії влади та селянського середовища. Тому компартійний режим передусім вимагав з'єднати в єдину систему бідняцькі спілки тих республік, де вони, продовжуючи воєнно-комуністичну традицію комбідів, існували в класичному варіанті комнезамів України та спілок кошчі Середньозазатського регіону СРСР.

Уже на початку 1923 року у зв'язку із зверненням ЦК кошчі Туркестану до Всеукраїнської центральної комісії незаможних селян із пропозицією встановити постійний обмін досвідом, в Туркестанську республіку була надіслана добірка матеріалів про правовий статус та діяльність комнезамів [1, арк. 269]. У 1924 році, в результаті національно-державного розмежування Середньої Азії й утворення тут нових радянських республік та автономних областей, відбулися певні зміни в територіально-правовому становищі селянських громадських об'єднань. За таких умов їх співпраця з комнезамами УСРР сконцентрувалася на з'ясуванні структурно-управлінських підвалин діяльності класових спілок. Взаємний обмін міркуваннями між керівництвом комнезамів і спілок кошчі здійснювався шляхом інтенсивного листування, надсилання статутів, планів роботи, протоколів з'їздів, засідань міжвідомчих комісій, інструкцій, звітів. Організація роботи президій ВЦКНС і ЦК кошчі, структура управлінської вертикалі спілками селянської бідноти на міс-